

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'22:316.286:159.946.3

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ МОВЧАННЯ (на матеріалі англомовного дискурсу)

Швачко Світлана Олексіївна

*д-р філол. наук, проф., акад. АН ВШ України
Сумський державний університет*

У статті узагальнено підходи й набутки в описі концепту МОВЧАННЯ, визначено його місце в комунікативній діяльності людини, функції, розглянуто поліаспектність, полімодальність та екстеріоризацію досліджуваного феномена.

Ключові слова: мовчання, невербаліка, екстеріоризація, сукцесивність, алонім, метазнак, дискурс.

Не буває соціуму без людини, людини без соціуму, соціуму без мови, мови без культури, мовлення без мови, говоріння без *МОВЧАННЯ*. Незважаючи на бурхливий розвиток гуманітаристики протягом останнього сторіччя, явище мовчання залишається на маргінесі уваги дослідників. Сказані в XIX ст. слова польського поета Ц.К. Норвіда про те, що в граматиках усіх мов випущена одна частина мови – мовчання, видаються актуальними, такими, що є на часі. Мовчання є феноменом, імплікованим у мовленнєвому акті. Інтегральне дослідження його поліаспектного структурованого буття враховує невербалізований простір "знакової тіні". Умовою його використання є інтерпретаційний потенціал. Феномен мовчання та його вияви в дискурсі входить у поле уваги не тільки мовознавців, воно є міждисциплінарним осмисленням у студіях етнолінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, антрополінгвістики тощо. Мовчання як невід'ємний компонент невербальної комунікації тісно пов'язане з мовленням та культурою соціуму. Малодослідженими є аспекти мовчазних лакун, їх інтеграції з вербальними та невербальними засобами спілкування, полімодального та поліфункціонального буття. На концепті мовчання фокусують увагу філософи, соціолінгвісти, психологи, літературознавці, лінгвісти різних студій, представники гетерогенних напрямків, тенденцій та уподобань.

Актуальність статті об'єктивується тенденціями сьогоденної лінгвістики до системно-функціонального вивчення одиниць мови та мовлення, з одного боку, малодослідженістю феномена комунікативного мовчання та культурем, з іншого. **Об'єктом** статті є мовчання як феномен невербальної комунікації, **предметом** – його соціолінгвістичні вектори. **Мета** роботи полягає в ідентифікації лінгво-когнітивної та комунікативно-прагматичної природи мовчання, що представляє **новизну** дослідження.

Мовчання – це поняття, якому важко дати чітке визначення. Для кожної з дисциплін – будь то антропологія чи педагогіка – знаходиться певний кут, під яким можна досліджувати невичерпний феномен мовчання. На часі існують різні інтерпретації мовчання, які категоризують його як силенціальний ефект, відмежовують поняття ТИШІ, описують силу коду мовчання, його фізіологічні та фонетичні вектори. Феномен мовчання має свою історію дослідження, про що свідчить існуюча

на часі парадигма метазнаків *сайлентологія, силентика, сайлесний принцип, лінгвістика мовчання, стилістичний засіб мовчання, паузація, хезитація* тощо. У зарубіжній терміносистемі з'явився метазнак для позначення неучасті в бесіді – *ігнорування мовчанням* (англ. *inattentiveness to the communication*). У межах сайлентології валідним є вивчення взаємозв'язку вербальних і невербальних знаків комунікації, визначення статусу комунікативного мовчання, його функціонального навантаження та екстеріоризації. Природа, соціальний статус, функціональне навантаження невербальних засобів розглядаються в працях А.Д. Белової [Белова 1997, 167], В.І. Карасика [Карасик 2002, 199], М.Л. Макарова [Макаров 2003, 224], О.І. Морозової [Морозова 2005, 59]. Вивчаючи феномен мовчання, Н.Д. Арутюнова зазначила, що воно асоціює зі смертю, мовлення – з життям [Арутюнова 1999, 423]. В англomовному художньому дискурсі ці ситуації вербалізуються одиницями *stillness, to be still*, пор.: "*Hang on—hang on to the—wrapping cloth. Hang on...*". *The barbarian lay beside him, very still* [Delany 1993, 160].

В аутентичних лексикографічних джерелах [OED 1961, 41] домінантне значення слова *silence* верифікуються в наступній суцесивності:

1) *The fact of abstaining or forbearing from speech or utterance (sometimes with reference to a particular matter); the state or condition resulting from this; muteness, reticence, taciturnity;*

2) *The state or condition when nothing is audible; absence of all sound or noise; complete quietness or stillness. Sometimes personified.*

Утримання від мовлення як процесу (*the fact of abstaining or forbearing from speech*) та мовчазний стан людини (*the state or condition resulting from this*) ілюструється у поведінці комунікантів (на матеріалі сучасного англomовного художнього дискурсу). *Nature-silence* (мовчання в природі – "*the state or condition when nothing is audible*"), його ідентифікація є прозорою та релевантною у художньому дискурсі.

3) *Omission of mention, remark, or notice in narration. Chiefly in phrases to pass with, pass over in silence* [OED 1961, 41].

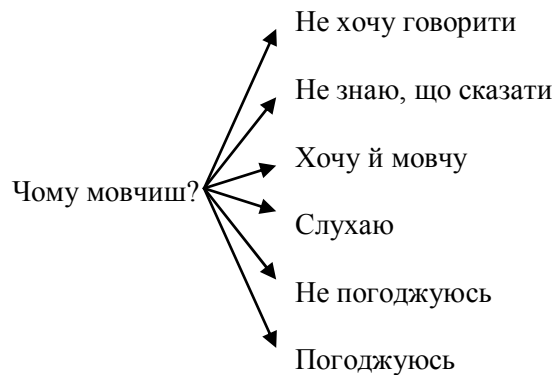
В алонімах слова *silence* серед його основних значень лексикографи виокремлюють *mute, reticence, tacit*, що мають скоріш відношення до стану людини, ніж до її мовленнєвої поведінки:

Слова англ. *silence* та *pause* семантизують ситуативну поведінку людини. У слові *pause* лексикографи виокремлюють спільне зі словом *silence* значення хезитації. *Hesitation* як алонім цих лексем є релевантним до витоків *перерва* або *нерезультативність дії*. *Hesitation – the action of hesitating; a pausing or delaying in deciding or acting; due to irresolution; the condition of doubt in relation to action* [OED 1961, 251]. За формулою семантичної конгруентності [Бережан 1973, 35] семантична дистанція слів *pause::silence* становить 0,6 ($Q = 1 - (2 \cdot 1/3 + 2) = 0,6$).

Поліаспектність мовчання є прозорою з огляду на його причетність до різних сфер реалізації: *підтекст* (літературознавство), *диференціація, пресупозиція, імпліцитна інформація, апосіонезис/апосіонеза, афаза, вербальна парафазія* (нейропсихологія/логопедія), *перифраз* (стилістика), *імпліцитний смисл, непряме інформування, непрямий мовленнєвий акт* (лінгвістика) та ін. Л.С. Виготський та А.Р. Лурія,

вивчаючи різні мовленнєві коди, розглядали феномен мовчання з фізіологічної точки зору, шукали методологічні підходи для подолання мовленнєвих вад [Шохор-Троцкая (Бурлакова) 2001, 5]. Базовими номінаціями концепту мовчання є вербалізатори англ. *silence, pause, stop, hesitation, stillness, quiet, human silence, nature silence* укр. *мовчання, мовчазний, людське мовчання, тиша в природі*.

Мовчання стало міждисциплінарним феноменом, об'єктом пошуків соціолінгвістів, афазіологів, психологів та мовознавців, які розробляють загальну теорію мовчання. Мовчання метафорично порівнюється з революцією та відповідними засобами. Мовчання як спосіб буття, форма спасіння є ексцентричним родичем у нескінченно великій і відкритій родині мовних ігор, у якій можна переміщуватися – переходити від одної гри до іншої, творити нескінченну кількість варіантів. Категорія мовчання (пор. *тайна мовчання*) – ключова категорія філософії, оскільки мовчання не є хаосом чи беззмисловою порожнечою, а смислетвірною структурою. Мовчання тематично модифікується, змінюється, валоративно впливає на осмислення того, хто ми є та що ми робимо. Пор. діаграму, яка не претендує на повний обсяг мовчазних ситуацій [Анохіна 2003, 12].

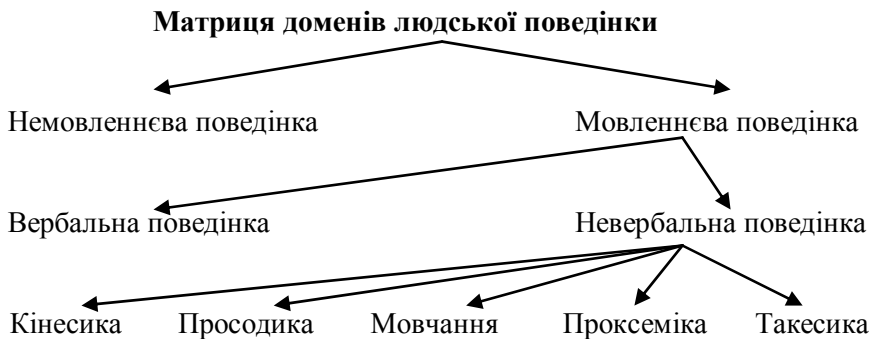

Феномен мовчання активно взаємодіє з різноманітними дисциплінами: філософія, релігієзнавство, соціологія, психологія, етнографія. Кожна з названих наук знаходить у мовчанні щось енігматичне, доводить, що цей феномен досить валідний та несе тягар невідомого, нерозгаданого, нерозкритого. Мовчання можна визначити як спосіб поділу мовлення на сегменти, що робить мовлення зрозумілим. Це особливий тип промовляння, адже з глибин мовчання народжується думка. Тому мовчання протиставляється повсякденному мовленню – балачці. Справляє враження те мовчання, котре бачиться як зусилля розуму, "розмова душі з собою" (Платон) [Платон 1993, 138]. Пор. прислів'я: *Срібні мої слова, золоте моє мовчання*. Сама Природа закликає не до свавільного підкорення як запиту щодо її улаштування, а до вслухання до неї у власному мовчанні. Прокл твердить, що Логосу мусить передувати мовчання, в якому він закорінений.

Дискурс як емпірична база комунікативного мовчання є вельми валідним з огляду на значну представленість мовчазних ситуацій та відповідних авторських тлумачень.

Персоніфіковане мовчання природи є одним із засобів репрезентації авторської мовної картини світу. Залишаючись некомунікативною, ТИША становить необхідне тло для комунікативності, може існувати поза присутністю людини (що свідчить про неантропологічність) та не є носієм значення (будучи асемантичною). Ці риси допомагають використати площину опозицій ТИШІ для визначення основних характеристик МОВЧАННЯ як явища, спорідненого з нею, але й відмежованого від неї. Персоніфіковане мовчання специфічно представлене в образах типу: англ.: *watchful silence*, *haughty silence*, *embarrassing silence*, *thick silence*, *alive silence*, *deep silence*, *solemn silence*; укр.: *дзвінка тиша*, *дрімуче затишшя*, *тихий спокій*, *зачарована тиша*; рос.: *темная тишь*, *глубокая тишина*, *священное безмолвие*, *туманное мовчання*.

Поведінку людини можна представити в матриці ієрархії доменів, в якій перший ярус є родовим по відношенню до другого, а другий – до третього.

Брунєва Ю.А. розглядає феномен мовчання як семантичний концентрат, позначений емоційною силою. Мовчання має свої варіанти-мотиви – тиша, німота, безмовність. Мікромотиви та мотиви мають єдине семантичне ядро [Брунєва 2004, 56].

"Людина не може не спілкуватися" без унікального мовчання, яке, як і інші форми невербальної комунікації, є центральною формою комунікації. Тут є однаково важливим що говориш і як говориш. Папір втрачає будь-який зміст без графічних знаків, але графічні символи не можуть існувати без паперової основи; так само мовчання та мовлення знаходяться у взаємній залежності один від одного – кожного разу виступаючи контекстом, а отже – смисловою основою один для одного.

Дж. В. Єнсен виокремлює п'ять функцій мовчання, які описуються як контрастуючі, що позначають позитивні та негативні цінності: а) функція зв'язності: мовчання може об'єднувати або розділяти двох чи більше осіб; б) функція впливу: мовчання лікує або раниць; в) функція відвертості: мовчання може нагадати вже відоме – поринати в себе або може приховувати певну інформацію; г) функція висловлення думки: мовчання може продемонструвати схвалення та підтримку того чи іншого погляду або продемонструвати зовсім протилежний погляд та не схвалити щось або когось; д) функція активності: мовчання може бути сигналом глибоких роздумів або ж може свідчити про відсутність/наявність розумової активності.

Мовчання може бути символом активного пізнання, так само як і бути символом лінощів або невігластва. Мовчання може бути абсолютним, акустичним, антецедентним, антеріорним, духовним, статичним, часово-просторовим, випадковим, рефлекторним, показовим, внутрішнім, зовнішнім, таким, що відчувається сенсорними органами чуття. Мовчання – силенціальний компонент комунікації. Як дискурсивне явище воно розглядається на вертикальних, лінійних, ризоматичних векторах, що обумовлює його осмислення в домені індивідуально-психологічного та соціально-прагматичного буття. Мовчання носить ситуативний характер та проявляється у мовленні. Невербальні знаки більшою мірою зумовлюють відмінність між усним і писемним мовленням. Якщо у писемному мовленні є лише один канал інформації – текст, то усне мовлення має вагомий для спілкування невербальні знаки, а саме: міміку, жести, паузу тощо. Парадокс проявляється в тому, що людина мовчить, а інформація слухачам надходить. Слушним є афоризм Цицерона: *Найсильніший крик – у мовчанні*.

У парадигмі мовчання *silence* є ключовим словом. Допоміжними виступають його синоніми, деривати та алоніми, напр.: англ. *A moment of utter silence on the other side, in respect to the beginning future, maybe, all the rest of his life* [King 1978, 29]. *She said nothing* [Griffith 1995, 36]. *Dell stopped talking; Enin started listening* [Delany 1993, 87]. *The waters of the sea of Japan were cold, gray, and still* [Crawford 1969, 15]. */ sat by the blank screen for a long time, listening to the deep, three-in-the-morning quiet* [Griffith 1995, 82].

Силенціальний ефект може також матеріалізуватися у нульових словосполученнях шляхом номінації референта базовими метазнаками, напр.: англ. *The telephone rings. 'Yes?' Silence/ Hello?'/ Silence/ 'Who's there, please?'/ Silence/ /Silence, and again silence/* [Duncker 1999, 29].

У художньому дискурсі ідентифікація мовчання частіше реалізується в ланцюжках коментуючих одиниць типу *sat silent, another silence, watchful silence, said nothing, could only stare at him, was silent, lay silent, paused a minute, feel silent, look a question, far from uttering a word, noises had stopped, fell silent, stared mutely, etc.* У цих прикладах йдеться про мовчання, про його некоординоване представлення. В ускладнених синтаксичних структурах мовчання як компонент комунікації координується із іншими суміжними діями, напр.: англ.

1. *Mr. Crofton sat down on a box and looked fixedly at the other bottle on the hob. He was silent for two reasons. The first reason, sufficient in itself, was that he had nothing to say; the second reason was that he considered his companions beneath him* [Joyce 1982, 140].

2. *Mr. Hynes hesitated a little longer. Then amid the silence he took off his hat, laid it on the table and stood up. He seemed to be rehearsing the piece in his mind. After a rather long pause he announced: The Death of Parnell* [Joyce 1982, 143].

3. *He waited for some minutes listening. He could hear nothing; but night was perfectly silent. He listened again: perfectly silent. He felt that he was alone* [Joyce 1982, 129].

4. *Noone spoke: we all gazed at the empty fireplace* [Joyce 1982, 46].

5. *I was so confused that I did not know what to answer* [Joyce 1982, 59].

6. *I recognized a silence like that pervades a church after a service* [Joyce 1982, 61].

7. *Her mother's persistent silence could not be understood* [Joyce 1982, 85].

8. *The preacher's voice sank. He paused, jointed his palms for an instant, parted them. Then he resumed* [Joyce 1982, 322].

9. *The voices that he knew so well, the common words, the quiet of the classroom when the voices paused and the silence was filled by the sound of softly browsing cattle as the other boys munched their lunches tranquilly, lulled his aching soul* [Joyce 1982, 328].

10. [...] *the faint murmur of a voice troubled the silence* [Joyce 1982, 343].

Як бачимо, блоки мовчання подаються в наведених прикладах не поодинокі, а в секвенції з іншими блоками, матеріалізованих інтенціями наратора:

1. *sat down – looked fixedly – had nothing to say – considered his companions beneath him;*

2. *hesitated – took off his hat – laid it on the table – stood up – rehearsing – a rather long pause;*

3. *waited – listening – hear nothing – was perfectly silent – listened again – perfectly silent – alone;*

4. *Noone spoke – all gazed;*

5. *so confused – what to answer,*

6. *silence – pervades a church;*

7. *silence – could not be understood;*

8. *voice sank – paused – jointed his palms – parted(them) – resumed;*

9. *quiet (of the classroom) – voices paused – silence was filled – boys munched their lunches tranquilly;*

10. *murmur – silence.*

Значне місце в арсеналі мовних номінацій, що позначають феномен мовчання, посідає іменник та іменникова група, наприклад: англ. *could hear the students talking as we went down the hall, but when Miss Asada opened the door there was sudden silence* [Watkins Kawashima 1994, 112]; *In silence, one sailor snatched two fish from the grill* [Delany 1993, 183]; *For a while I store straight ahead in brooding silence* [Kinsella 2000, 241]; *She was frightened even more by the sound of him than she had been by his silence, but there was still no alternative* [King 1978, 249].

Поряд із іменником належне місце в експлікації мовчання займає дієслово та його форми, напр.: англ. *Aison hesitated* [Ferrigno 1999, 99]; *I hesitated* [Frame 1987, 58]; *Thorpe didn't respond* [Ferrigno 1999, 98]; *He didn't respond* [Koontz 1994, 109]; *Marty didn't answer him* [Koontz 1994, 196]; *He dared say nothing of the sort* [Koontz 1994, 72]; *Nick didn't even bother answering* [Ferrigno 1999, 107]; *Alison waited* [Ferrigno 1999, 133]; *The Angel didn't want to argue with him* [Ferrigno 1999, 139]; *He stopped, as if to study the restaurant which, unknown to me, he had been gently and slowly leading me to* [Miller 1993, 260]; *He hesitated* [Houston 1995, 175]; *She paused* [Keen 1999, 347]; *Kiku poked her husband to silence him* [Uchida 1998, 44].

Мовчання екстеріоризується за допомогою прикметників, напр.: англ. *became silent again, fidgeted about for a few moments, then grew quite still* [Miller 1993, 305]; *The words fell onto a silent cobbled sea of wet upturned faces* [Keen 1999, 346]; *"Keep still!"* [Watkins Kawashima 1994, 37]; *Martin went very still* [Keen 1999, 182]; *She was lying*

very still, gazing up at him [Houston 1995, 68]; *Be still!* [Watkins Kawashima 1994, 50]. Прикметникові номінації позначення силенціального ефекту є стилістично-маркованими, їх експресивне буття допомагає ідентифікувати психічний стан людини, її соціальний статус, напр.: англ. *The captain was a small, hairy man with a verdigrised helmet, a fur jerkin, bloodshot eyes, and tarry hands, with a dumb good will that in him had now become a sort of fury about every detail of the evacuation, as his ship plied from stricken island to stricken island* [Delany 1993, 137].

Основними засобами авторського описання мовчання є слова та словосполучення типу *silence, silent, pause, stillness, still, an awkward pause, after a long pause, after some hesitation, a dumb goodwill, sudden silence, in brooding silence, quietly amazed, quick and silent, an uncomfortable pause, didn't respond, didn't answer, very still* тощо. Силенціальний ефект в англomовному художньому дискурсі деталізується за допомогою словосполучень (синтаксичних та фразеологічних), напр.: *'So you're the employment manager, are you? That's a pretty responsible position for a young man. 'Heavy pause* [Miller 1993, 137]. *Both women looked at each other now, then at the men, and and remained silent* [Delany 1993, 242]. *But this childless silence was more than just a condition* [Koontz 1994, 3]. *He stopped abruptly, realizing that this was not an occasion to speak of death* [Uchida 1998, 29]. Мовчання позначається також за допомогою комунікативних одиниць (речень, висловлювань) напр.: *No answer* [King 1978, 137]. *Silence prevailed* [Koontz 1994, 414]. *Silence came back* [King 1978, 245]. *Another awkward pause* [Miller 1993, 252].

Таким чином, засобами експлікації силенціального ефекту виступають монолексемні, полілексемні, різночастиномовні, номінативні та комунікативні одиниці. Полілексемні вербалізатори комунікативного мовчання вказують на його витоки та тривалість. При тлумаченні лексем на позначення силенціального ефекту використовуються також синонімічні одиниці. Пор.: англ.: *silent, quiet, calm, still, noiseless, silence, quietness, calmness, stillness*; укр.: *мовчазний, тихий, спокійний, мовчання, тиша, спокій, безшумність, безгоміння*; рос.: *безмолвный, тихий, спокойный, безшумный, безмолвие, тишина, спокойствие, безшумность*.

У художньому дискурсі очевидними є поліаспектність, поліфункціональність та полімодальність силенціального ефекту. Англomовний художній дискурс характеризується варіативністю репрезентацій мовчання з огляду на значну представленість мовчазних ситуацій та відповідних авторських тлумачень. Поети здавна відчули недостатність слова – стан, коли певні явища, відчуття, переживання не можливо висловити. З цим твердженням погоджуються мовознавці. Зокрема, Р. Барт зазначав, що мова взагалі не здатна виражати будь-що, вона здатна тільки називати, іменувати, тому все підводиться під загальні категорії. У поезії майстри слова експериментують з поетично-музичним рядом, до неомовленого, не вбраного у слово [Тютчев 1957, 111]. Метафоризація мовчання набуває особливого значення з огляду на асоціативність, адгерентність концепта-референта та концепта-корелята за спільною ознакою-основною. Семантична конгруентність спрацьовує при факультативній наявності лексичних та граматичних девіацій в корелюючих текстах. Пор.: англ.: *But the silence was unbroken, and the stillness gave no token*; рос.: *И ни голоса, ни знака – из таинст-*

венного мрака (Дм. Мережковский); *Но как прежде ночь молчала, тьма душе не отвечала* (К. Бальмонт); *А немая ночь молчала, тишина не отвечала* (В. Батека).

При інтерлінгвальному тлумаченні автори використовують різні номінації на позначення концептів. Пор. *silence* – *ночь* (К. Бальмонт, В. Батека) *stillness* – *мрак* (Дм. Мережковский), *тьма* (К. Бальмонт), *тишина* (В. Батеки). Таким чином, поетичні трансформації позначені творчим шармом поетів. У процесі модифікації постають три типи відповідників: 1) еквіваленти, тобто, перекладацькі одиниці, ототожнені в мові джерела та в мові перекладу; 2) варіантні та контекстуальні відповідники; 3) гетерогенні відступи, трансформації. Художній дискурс – це специфічне явище, водночас естетичне – за своєю природою, лінгвістичне – за засобами позначення денотативної суті. Сукупність індивідуально-авторських трансформацій дає підстави говорити також про особливості ідіостилу. Вищий ступінь еквівалентного відтворення авторського концептопростору на інтерлінгвальному рівні уможливорює максимальне наближення до глибинної структури оригіналу.

В статье рассматривается феномен молчания и его статус в коммуникативной деятельности, социокультурная природа с присущей ему денотативной ситуативностью, психологическими истоками. Антропоцентричность молчания занимает особое место среди адгерентных понятий невербалики.

Ключевые слова: молчание, невербалика, просодика, метазнак, аллоним, экстерниоризация, идиостиль.

The article considers the phenomenon silence and its status in the domain of communication. The concept, its social and cultural issue, with its denotative features, psychological sources and anthropocentricity takes the special place within adherent notions of the nonverbal communication.

Key words: silence, nonverbal communication, prosodics, alonym, exteriorization, idiostyle.

Література:

1. Анохіна Т.О. Семантизація категорії мовчання в англomовному художньому дискурсі. Монографія / Тетяна Олександрівна Анохіна. – Вінниця: Видавництво "Нова Книга", 2008. – 160 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / Алла Дмитриевна Белова. – К.: Астроя, 1997. – 310с.
4. Бережан С.Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц / С.Г. Бережан. – Кишинев: изд-во Штиинца, 1973. – 372с.
5. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2002. – 333с.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К.: Академія. 2006. – 400с.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК Гнозис, 2003. – 280с.
8. Морозова Е.И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект / Е.И. Морозова. – Х.: Экограф. – 2005. – 229с.
9. Швачко С.А. Образ тишины: когнитивно-лингвистические аспекты / С.А. Швачко // Культура народов Причерноморья – Ялта – 2007. – №110, Т.2. – С. 313–315.
10. Delany, Samuel R. Tales of Newryon. – Hannover and London: Western University Press, 1993. – 260 p.
11. Ferrigno, Robert. Dead Silent. – London: Simon&Schuster, 1999. – 307 p.
12. Frame, Janet. The Envoy from Mirror City. – Glasgow: Paladin, 1987. – 191 p.
13. Griffith, Nicola. Slow River // A Del Rey Book. – New York: Ballantine Books, 1995. – 343 p.
14. Houston, Wakatsuki and James. Farewell to Manzanar. – New York: Bantam Books, 1995. – 203 p.
15. Joyce, James. A Portrait of the Artist as a Young man. – М.: Progress Publishers, 1982. – 588 p.